

זדונות, שגגות וזכויות

מים ראשונים: כבר הקדשנו, בשנה הקודמת, דף לנושא **חטאתי, עויתי פשעתי** והנה זכינו לדון בנושא המשלים זדונות, שגגות וזכויות. שני נושאים אלה, קשורים זה בזה בעבותות תשובה וכפרה. אפשר לקרוא כל אחד מהם לחוד, אך טובים השניים מן האחד ומשלימים הם זה את זה.

הן **יעביר זדון למשוגה, כי לכל העם בשגגה:** (מתוך מחזור פיוטי הסליחות בתפילת ליל יום הכיפורים).¹

מסכת יומא דף לו עמוד ב

תנו רבנן: כיצד מתודה? עויתי פשעתי וחטאתי, וכן בשעיר המשתלח הוא אומר: "והתודה עליו את כל עונת בני ישראל ואת כל פשעיהם לכל חטאתם" (ויקרא טז כא), וכן במשה הוא אומר: "נושא עון ופשע וחטאה" (שמות לד ז), דברי רבי מאיר.² וחכמים אומרים: עונות - אלו הזדונות ... פשעים - אלו המרדים ... "לכל חטאותם" - אלו השגגות, וכן הוא אומר: "נפש כי תחטא בשגגה" (ויקרא ד ב). ומאחר שהתודה על הזדונות ועל המרדים, חוזר ומתודה על השגגות? אלא כך היה מתודה: חטאתי ועויתי ופשעתי לפניך אני וביתי וכו'.³ ... אלא מהו שאמר משה: "נושא עון ופשע וחטאה"? אמר משה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, בשעה שישראל חוטאין לפניך ועושין תשובה - עשה להם זדונות כשגגות.⁴

ויקרא רבה פרשה ה סימן ח

אמר ר' הונא: דוד מן האריסים הטובים היה. בתחילה פתח בקילוס, אמר: "השמים מספרים כבוד אל" (תהלים יט ב). אמרו לו השמים: שמא אתה צריך לכלום? - "ומעשה ידיו מגיד הרקיע". אמר לו הרקיע: שמא אתה צריך לכלום? היה [דוד] מזמר והולך: "יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחיה דעת" (שם ג). אמר לו הקב"ה: מה אתה מבקש? אמר לו: "שגיאות מי יבין?" (שם יג) - מן השגגות שעשיתי לפניך. אמר לו: הרי סלוח והרי מחול לך. אמר לו: "מנסתרות נקני" - מהנסתרות שעשיתי לפניך. אמר לו: הרי סלוח ומחול לך. אמר לו: "גם מזדים חשוד עבדך" (שם יד) - אלו הזדונות. "אל ימשלו בי אז איתם" - אלו עבירות חמורות, "ונקיתי מפשע רב". אמר ר' לוי: אמר דוד לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, אתה אלוה גדול ואני חובי גדולים, יאה לאלוה גדול שהוא סולח ומחול לחובות גדולים. זהו שכתוב: "למען שמך ה' וסלחת לעוונתי כי רב הוא" (תהלים כה יא).⁵

¹ אנו נוהגים לומר משפט זה לפני תפילת זכור לנו ברית אבות, בסליחות ליל יום הכיפורים. משפט זה הוא השורה המסיימת מתוך הפיוט: "אותך אדרוש ואלו אתוודע" לפייטן שמעון בר יצחק (אשכנז, וורמייזא, סוף המאה העשירית, לפרטים נוספים, ראה אתר דעת). הפיוט מסתיים בבית: "ה' ינהלנו עלמות לנהיגה ויסיר ממנו אף ותוּגָה, הן יעביר זדון למשוגה כי לכל העם בשגגה". הסיימת: "כי לכל העם בשגגה" היא פסוק מהתורה, ספר במדבר פרק טו פסוק כו, המסכם פרשה מיוחדת של שגגת הציבור (העלם דבר) של עבודה זרה. ראה דברינו **וכי תשגו** בפרשת שלח לך. ברור שהפסוק מושאל לפיוט, ברוח ובחרוז ולא בדקדוק ההלכתי, אבל יש במעמד הציבור בתפילת יום הכיפורים, ובבקשה שהקב"ה ידון אותנו כשוגגים, גם הקשר ענייני לפרשה שבתורה.

² ר' מאיר מביא שני פסוקים מהתורה המוכיחים שנוסח הווידי הנכון הוא: עוון, פשע חטאת. הראשון, מפרשת אחרי מות, בווידי של כהן גדול ביום הכיפורים (אמנם אין זה "נוסח", רק תיאור תוכן הווידי). והשני, מ"ג מידות שהקב"ה אומר למשה לפני עלייתו להר עם הלוחות השניים (בא' באלול, עדיין לא כתובים) לאחר חטא העגל. מקורות אלה הם, לכאורה, סיוע חזק ביותר לשיטת ר' מאיר שהגמרא מתייחסת אליו בהמשך. גם סתם משנה שם (יומא פרק ג משנה ח) היא כשיטת רבי מאיר: "... וסומך שתי ידיו עליו ומתודה וכך היה אומר: אנה השם עויתי פשעתי חטאתי לפניך אני וביתי. אנה השם כפר נא לעוונות ולפשעים ולחטאים שעויתי ושפשעתי ושחטאתי לפניך אני וביתי".

³ כבר הארכנו לדון במחלוקת זו שבין רבי מאיר וחכמים: מהו נוסח \ סדר הווידי הנכון, בדברינו **חטאתי עויתי פשעתי** ביום הכיפורים בשנה האחרת. שם הראינו שתורף המחלוקת הוא העיקרון: האם מתוודים מהכבד אל הקל, כשיטת רבי מאיר או מהקל אל הכבד, כשיטת חכמים. לשיטת רבי מאיר יש סמך חזק בפסוקים מהתורה, בעוד ששיטת חכמים מסתמכת על פסוקים מהנביאים וכתובים (ראה בגמרא שם בקטע שהשמטנו שחכמים מביאים ראיות לשיטתם מתהלים (דוד), ספר מלכים (שלמה) ומדניאל). למרות זאת, נפסק חכמים (ולא בלי ערעור גם בדורות המאוחרים), כנראה בגלל ההיגיון של הליכה מהקל אל הכבד.

⁴ תשובת חכמים היא שמהפסוק: "נושא עון ופשע וחטאה" לומדים שזדונות נעשות כשגגות, העוון והפשע נעשים כחטא, היינו שגגה (חבל שחכמים לא הלכו עוד מילה אחת בפסוק: "נושא עון ופשע וחטאה ונקח"). אז אולי בכל זאת צודק רבי מאיר שהולכים מהכבד אל הקל? לא, יאמרו חכמים. זה בדיוק הדיאלוג בין מי שמבקש סליחה ובין מי שסולח. המבקש הולך מהקל אל הכבד. מבקש תחילה על הדברים הקלים ואם נסלח לו והוא רואה שזו שעת רצון, עובר בהדרגה לעבירות החמורות. הסולח, לעומת זאת, הולך מהכבד אל הקל: מוריד כל עוון בדרגת חומרה: ממיר את פשעים לעוונות, את העוונות לחטאים ואת החטאים, השגגות, כבר ניתן לוותר לגמרי.

⁵ מדרש חביב זה: דוד מן האריסים הטובים היה, שאנו אוהבים לצטט תדיר, מסייע לשיטת חכמים ולהסבר שהבאנו בהערה הקודמת שהמבקש הולך מהקל אל הכבד. מבקש תחילה על הדברים הקלים ואם נסלח לו והוא רואה שזו שעת רצון, עובר בהדרגה לעבירות החמורות. ראה דברינו **יודעים לרצות את בוראם** ביום הכיפורים בשנה האחרת. ראה גם הלשון במדרש: הרי סלוח והרי מחול לך

מדרש תהלים (בובר) מזמור עז

זהו שאמר הכתוב: "על משמרת אעמודה ואתיצבה על מצור" (חבקוק ב א).⁶ מה עשה חבקוק הנביא? צר צורה ועמד בתוכה,⁷ אמר לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, איני זו מכאן עד שתודיעני כמה אתה נותן ארך אפים לרשעים בעולם הזה.⁸ אמר לו הקב"ה: אלי קראת ולא היית מהרהר אחרי? חייך שאני עונה אותך ומודיעך! אמר לו: אני נותן להם ארך אפים בעולם הזה, כדי שיחזרו בתשובה לפני, ויעשו להם זדונות כשגגות, לכך נאמר: "ויענני ה' ויאמר" (שם שם פסוק ב).⁹

ויקרא רבה פרשה לב סימן ב

"גם במדעך מלך שבדורך אל תקלל, ובחדרי משכבך עשיר" - א"ר יהודה בר סימון: אמר הקב"ה לדוד: כך היית צריך לומר: "יבושו ויבהלו מאד כל אויבי" (תהלים ו יא)? מי היה אויבך? לא שאול? ... באותה שעה אמר דוד לפני הקב"ה: רבש"ע, אל תעלה אותך עלי זדונות אלא שגגות, זהו שכתוב: "שגיון לדוד" (תהלים ז א).¹⁰

מסכת ראש השנה דף יז עמוד א

בית הלל אומרים: "ורב חסד" - מטה כלפי חסד. היכי עביד? רבי אליעזר אומר: כובשו ... רבי יוסי בר חנינא אמר: נושא ... תנא דבי רבי ישמעאל: מעביר ראשון ראשון, וכן היא המדה. אמר רבא: ועון עצמו אינו נמחק, דאי איכא רובא עונות - מחשיב בהדיהו.¹¹

מסכת חגיגה דף ה עמוד א

רבי יוחנן כי מטי להאי קרא בכי¹²: "וְקָרַבְתִּי אֲלֵיכֶם לְמַשְׁפָּט וְהִייתִי עִדְ מִמֶּהָר בְּמִכְשָׁפִים וּבְמִנְאָפִים וּבְנִשְׁבָּעִים לְשָׁקֵר וּבְעֲשָׂקֵי שָׁכָר שְׁכָרִי" (מלאכי ג ה) - עבד שרבו מקרבו לדונו, וממהר להעידו, תקנה יש לו: אמר רבי יוחנן

שבנוסח בארמית של המדרש הוא: הא שרי לך והא שביק לך. וזה מזכיר כמוהו את תפילת כל נדרי, שאולי גם שם יש את המוטיב של עזיבה וסליחה מהקל אל הכבד. אין זה בדיוק המוטיב של זדונות נעשו כשגגות, אבל מוטיב משלים וחיזוק עקיף לשיטת חכמים. ראה שם הפסוק במלואו ותשובת ה' בפסוק הסמוך: "על משמרת אעמודה ואתיצבה על מצור ואצפה לקאות מה ידבר בי ומה אשיב על תוכחתי: ויענני ה' ויאמר קתוב חזון ובאר על הלחות למען ירוץ קורא בו".⁶

חוני המעגל (מסכת תענית כג ע"א) לא היה איפוא הראשון שצר (עג) עוגה ועמד בתוכה ודיבר קשות עם אדוני הארץ. קדם לו חבקוק. וקדם לשניהם משה, בתפילתו לרפואת מרים אחותו שלקתה בצרעת: "באותה שעה עג משה עוגה קטנה ועמד בתוכה וביקש רחמים עליה ואמר: איני זו מכאן עד שתרפא מרים אחותי, שנאמר: אל נא רפא נא לה". (אבות דרבי נתן נוסח א פרק ט).⁷

ראה מסכת בבא קמא נ ע"א: " ... מאי דכתיב: ארך אפים ולא כתיב ארך אף? - ארך אפים לצדיקים ולרשעים". הקב"ה מאריך אף לרשעים ולא רק לצדיקים (ולכן כתוב אפים בלשון רבים ולא אף בלשון יחיד, והפייטנים יסדו: "הקצר בזעם ואריך אף" ולא חששו). ראה גם עירובין כב ע"א, יומא סט ע"ב. ובמדרש שכל טוב (בובר) שמות פרק טו: "ימינך ה' נאדרי בכח. ... כך פשוטו של פסוק ימינך ה' שאתה נאדר בכח ... שכוחך משובח וגדול שאתה נותן ארך אפים לרשעים ואע"פ שאתה נוטה ימינך עליהם אתה מאריך להם אולי יחזרו בתשובה". אבל הנביא חבקוק קובל על ארך האפיים לרשעים, ובדומה ליונה איננו אוהב שהקב"ה סולח לרשעים ומקבל את כל השבים.⁸

הקב"ה מוכיח את חבקוק על דבריו במילים קשות ("חייך שאני ... הוא לשון שכיח של תוכחה) ומבהיר שזדונותיהם של הרשעים יהפכו לשגגות. כי אצל מי שכיחים הזדונות אם לא אצל הרשעים? ואנו שואלים: האם מדובר גם ברשעים שנעשה להם כשגגה למרות שרגילים בזדונות; או שמא מדובר רק ברשעים, שהרי צדיקים בד"כ אינם מזיזים ואינם זקוקים לכך. (ומה עלינו, על הבינוניים?).⁹

דוד נכשל בכך שקלל את שאול שהיה מלך בישראל ועל זה הוא מבקש שזדון זה ייחשב לו כשגגה. בפשטות נראה שכל העניין של הפיכת זדונות לשגגות הוא רק בעבירות שבין אדם למקום. בעבירות שבין אדם לחברו, שום תשובה, תפילה או פנייה לקב"ה, לא יעזרו "עד שירצה את חברו" (יומא, פרק ח משנה ט). מה אם כן מועלת פנייתו של דוד לקב"ה שיחשיב את פגיעתו בשאול כשגגה? אלא אם נאמר שבין דוד לשאול, ברמה האישית, אין בעיה. שאול רדף את דוד ובכך הפך לאויבו. הבעיה היחידה היא פגיעה במלכות וזה כאילו בין אדם למקום (כבר הערנו מספר פעמים שיש קבוצה שלישית: בין אדם לציבור - לכלל). ומהפסוק בשמואל שמואל א כד ה: "ויהי אחרי כן ויך לב דוד אתו על אשר כרת את כנף אשר לשאול" והמדרשים (שחור טוב פרק ז) והפרשנים (רד"ק על הפסוק), לומדים שגם כאשר נרדף דוד ע"י שאול, נהג בו כבוד. ראה דבריו שם לאנשיו: "וַיֹּאמֶר לְאֲנָשָׁיו חֲלִילָה לִי מִה' אֲנִי אֶעֱשֶׂה אֶת הַדָּבָר הַזֶּה לְאֲדָנָי לְמַשִּׁיחַ ה' לְשַׁלַּח יָדַי בּוֹ כִּי מְשִׁיחַ ה' הוּא".¹⁰

הרי לנו "סדק" ראשון בתמונה הנעימה שאולי קבלנו עד כאן. הגמרא מבארת שהקב"ה רב חסד ומטה את כף המאזניים לזכות, אם בכך שהוא מעלה, נושא את צד העבירות למעלה (כדברי ר' יוסי בן חנינא), או שהוא מכביד ומוריד (כובש) את צד הזכויות כלפי מטה, כשיטת רבי אליעזר. בא ר' ישמעאל ואומר שאין הדברים כה פשוטים. העוון לא נעלם אלא מושם בצד לראות מה יבוא בהמשך. מעין הנחה שהקב"ה עושה על הזדון (העוון) הראשון ומחשיבו כמעין שגגה ("זה קרה לי פעם ראשונה"). אבל אם העוון חוזר על עצמו וגם לאחר ההנחה יש רוב לעבירות, חוזר העוון הראשון שהושם בצד ומצטרף לכך העבירות אשר מכריעה את כף הזכויות. בקיצור, גם סילוק העוון או הפיכתו לשגגה היא על תנאי. אין מצב שהעוון נמחק לגמרי. ראה פירושי רש"י וטטיינזלץ בגמרא ראש השנה שם.¹¹

רבי יוחנן, כאשר הגיע לפסוק זה, בכה. ראה שם בגמרא פסוקים אחרים, למשל מספר דברים ואיוב, שר' יוחנן בכה כשקרא אותם.¹²

תלמוד ירושלמי מסכת פאה פרק א הלכה א

הרי שהיה אדם רשע גמור כל ימיו ובסוף עשה תשובה, הקב"ה מקבלו. מה טעם? "ובשוב רשע מרשעתו". אמר רבי יוחנן: ולא עוד, אלא כל העבירות שעשה הן נחשבין עליו כזכיות. מה טעם? "מִרְאֵה לֹא קִצְיָעוֹת כָּל בְּגִדְתֵיךָ" (תהלים מה ט) - כל בגידות שבגדת בי, הרי הן כמור ואהלות וקציעות.¹⁸

שבת שלום

ותטיב לנו החתימה

מחלקי המים

מים אחרונים: ראה הערה שהבאנו בסוגריים בהערה 4 לעיל, על הפסוק: "נושא עוון ופשע וחטאה ונקה" שחבל שחכמים לא הולכים עוד צעד ודורשים גם את "נקה" ואומרים שזדונות (עוון ופשע) נעשים כשגגות (חטאה) ושגגות נמחקים לגמרי (ונקה). ואולי זו באמת הכוונה של חז"ל כאשר חתכו את הפסוק והשמיטו את המשכו: "לא אנקה" וקבעו טופס חדש: "נושא עוון ופשע וחטאה ונקה" בניגוד גמור לפשט הפסוקים. בדומה לכך השימוש בפסוק: "סלחתי כדברך" (שבכלל מושאל מפרשת המרגלים), בהתעלמות מהמשך שם: "ואולם חי אני וכו'".

¹⁸ ונדמה לנו שבתורת הסוד נדרשו דברים אלה לעומק ודי לנו בכך. עכ"פ, כל המאיר עינינו בהסברים לרעיון שזדונות עשויות להפוך לזכויות ממש, יבורך ויתברך וימחלו לו כל שגגותיו וירבו כרימון זכויותיו. הירושלמי משתמש במונח "עבירה" ולכן אין לדעת אם כוונתו לשגגות או (גם) לזדונות. עם זאת, במקורות רבים "עבירות" הוא שם כולל לשגגות ולזדונות (ושאר עבירות). ראה למשל הלשון במסכת שבועות פרק א משנה ו: " ... ועל שאר עבירות שבתורה הקלות והחמורות הזדונות והשגגות ... שעיר המשתלח מכפר". אם כך, נוכל להכריע "לחומרה" שבמונח עבירות מתכוון הירושלמי גם לזדונות וממילא הכרענו לקולא שגם זדונות נעשות כזכויות. ובאמת, מלשון הירושלמי עצמו נראה שמדובר בזדונות: "הרי שהיה רשע גמור" – הוא אומר. וכן בהמשך: "כל העבירות שעשה", "כל בגידותיך". ובגידה היא וודאי מעשה חמור ובמיד. ואם כך, מצטרף הירושלמי לשיטת ריש לקיש שזדונות נעשות כזכויות וכך אכן הבינו פרשנים רבים ובספרות מחשבת ישראל (ראה למשל פירוש צרור המור לפרשת נצבים). זאת ועוד, הירושלמי גם לא מבחין בין עשה מראה או מאהבה ומסתפק בביטוי הפשוט: "ובסוף עשה תשובה". עד כדי כך גדולה כוחה של התשובה.